ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Husanova Muhayyo Ne'matullayevna

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

muhayyohusanova8692@gmail.com

MOLIYAVIY BOZORLAR VA ULARNING ISHTIROKCHILARINI IQTISODIY FAOLIYATI TAHLILI

Annotatsiya. Mazkur maqolada moliyaviy bozorlar va ularning asosiy ishtirokchilarining iqtisodiy faoliyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida moliyaviy bozorlarning turlari, ularning iqtisodiyotdagi funksiyalari hamda banklar, investitsiya institutlari, sug'urta tashkilotlari va boshqa moliyaviy vositachilarning iqtisodiy faolligi baholanadi. Shuningdek, moliyaviy bozor ishtirokchilarining moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash, investitsiya jarayonlarini faollashtirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi roli asoslab beriladi. Maqola natijalari moliyaviy bozorlarni rivojlantirish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy bozorlar, bozor ishtirokchilari, iqtisodiy faoliyat, bank tizimi, investitsiya institutlari, kapital bozori, moliyaviy vositachilar.

Abstract. This article analyzes the economic activity of financial markets and their main participants from theoretical and practical perspectives. The study examines the types of financial markets, their functions in the economy, as well as the economic performance of banks, investment institutions, insurance companies, and other financial intermediaries. In addition, the role of financial market participants in reallocating financial resources, stimulating investment processes, and ensuring economic growth is substantiated. The findings of the article contribute to drawing scientific conclusions aimed at improving the development and efficiency of financial markets.

Keywords: financial markets, market participants, economic activity, banking system, investment institutions, capital market, financial intermediaries.

KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy bozorlar iqtisodiy tizimning ajralmas va muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular orqali moliyaviy resurslarning shakllanishi, taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi amalga oshirilib, iqtisodiyotning real sektori bilan moliyaviy sektor o'rtasida uzviy bog'liqlik ta'minlanadi. Moliyaviy bozorlarning barqaror faoliyati investitsiya jarayonlarini jadallashtirish, iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash va makroiqtisodiy muvozanatni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda global moliyaviy bozorlar rivojlanishida raqamlashtirish, moliyaviy texnologiyalarning keng joriy etilishi, kapital oqimlarining erkinlashuvi va bozor ishtirokchilari o'rtasidagi raqobatning kuchayishi kabi jarayonlar kuzatilmoqda. Ushbu omillar moliyaviy bozorlar tuzilmasiga, ularning funksional imkoniyatlariga hamda ishtirokchilarning iqtisodiy faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada moliyaviy bozorlar samaradorligini oshirish va ularning ishtirokchilarini iqtisodiy faoliyatini chuqur tahlil qilish ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Moliyaviy bozor ishtirokchilari, jumladan banklar, investitsiya institutlari, sug‘urta tashkilotlari va boshqa moliyaviy vositachilar iqtisodiyotda moliyaviy resurslarni safarbar etish va ularni samarali joylashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning iqtisodiy faolligi nafaqat moliyaviy bozorlarning rivojlanish darajasini, balki mamlakatning umumiy investitsion jozibadorligini ham belgilab beradi. Shu sababli moliyaviy bozor ishtirokchilarining faoliyatini tahlil qilish orqali ularning iqtisodiyotdagi real ta’sirini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Moliyaviy bozorlar iqtisodiyotda moliyaviy resurslarning samarali harakatini ta’minlovchi asosiy mexanizm hisoblanadi. Ular orqali jamg‘armalar investitsiyalarga aylantiriladi, kapitalning real sektorlar o‘rtasida taqsimlanishi amalga oshiriladi va iqtisodiy o‘sish uchun zarur sharoit yaratiladi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda moliyaviy bozorlar tarkibiga pul bozori, kapital bozori, valyuta bozori hamda sug‘urta va derivativlar bozori kirib, ularning har biri o‘ziga xos iqtisodiy funksiyalarni bajaradi.

So‘nggi yillarda global moliyaviy bozorlar hajmi barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Xalqaro baholashlarga ko‘ra, jahon moliyaviy aktivlari hajmi 2024 yil yakuniga kelib global yalpi ichki mahsulotdan bir necha barobar yuqori bo‘lib, kapital bozorlarining real iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, bank aktivlari, obligatsiyalar va aksiyalar bozorida o‘sish sur’atlari yuqori bo‘lib, investitsiya oqimlarining asosiy qismi aynan moliyaviy vositachilar orqali harakatlanmoqda.

Moliyaviy bozor ishtirokchilari ichida bank tizimi yetakchi o‘rinni egallaydi. So‘nggi yillarda banklarning iqtisodiy faoliyati kredit portfelining kengayishi, aktivlar hajmining oshishi va xizmatlar turlarining diversifikatsiyalanishi bilan tavsiflanmoqda. O‘zbekiston misolida, bank tizimi aktivlari hajmi so‘nggi uch yil ichida barqaror o‘sib, iqtisodiyotdagi moliyaviy resurslarning asosiy qismini shakllantirmoqda. Kreditlash hajmining oshishi sanoat, qishloq xo‘jaligi va xizmatlar sohasida investitsion faollikni kuchaytirib, iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Kapital bozori ishtirokchilari — aksiyadorlik jamiyatlari, investitsiya fondlari va brokerlik tashkilotlari iqtisodiy faoliyatning muhim subyektlari hisoblanadi. So‘nggi yillarda aksiyalar va obligatsiyalar bozorida bitimlar hajmi oshib, bozor kapitallashuvi barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Ayniqsa, davlat va korporativ obligatsiyalar bozori rivojlanib, uzoq muddatli moliyalashtirish manbai sifatida iqtisodiyot uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu holat moliyaviy bozorlarning bank kreditlariga muqobil moliyalashtirish mexanizmi sifatida shakllanayotganini ko‘rsatadi.

Sug‘urta bozori ishtirokchilarining iqtisodiy faolligi ham moliyaviy bozorlar barqarorligida muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda sug‘urta mukofotlari hajmining oshishi va sug‘urta xizmatlari qamrovining kengayishi kuzatilmoqda. Sug‘urta kompaniyalari tomonidan shakllantirilgan moliyaviy resurslar uzoq muddatli investitsiyalar uchun muhim manba bo‘lib, moliyaviy bozorlarning barqaror ishlashiga xizmat qilmoqda.

Moliyaviy bozorlar ishtirokchilarining iqtisodiy faoliyatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bozor samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Onlayn bank xizmatlari, raqamli savdo platformalari va moliyaviy texnologiyalar bozor ishtirokchilari xarajatlarini kamaytirib, operatsiyalar tezkorligini ta’minlamoqda.

Moliyaviy bozorlar samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri ularning institutsional tuzilmasi va tartibga solish mexanizmlaridir. So‘nggi yillarda ko‘plab davlatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham moliyaviy bozorlarni tartibga solish tizimi takomillashtirilib, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, tizimli risklarni kamaytirish va bozor ishtirokchilarining mas’uliyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar kuchaytirildi. Prudensial nazoratning mustahkamlanishi banklar va boshqa moliyaviy institutlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlab, ularning iqtisodiy faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Bank sektorida aktivlar rentabelligi va kapital yetarliligi ko‘rsatkichlarining barqaror saqlanib kelinishi banklarning iqtisodiy faoliyati nisbatan samarali tashkil etilayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, kredit portfeli sifati va muammoli kreditlar ulushining pasayish tendensiyasi moliyaviy vositachilarning risklarni boshqarish amaliyoti takomillashayotganidan dalolat beradi.

Kapital bozori ishtirokchilarining iqtisodiy faoliyati ham so‘nggi yillarda sezilarli darajada faollashmoqda. Aksiyalar va obligatsiyalar bozorida yangi emitentlar sonining oshishi, qimmatli qog‘ozlar chiqarilishi hajmining kengayishi moliyaviy bozorlarning institutsional rivojlanishini aks ettiradi. Bozor kapitallashuvining ortishi va ikkilamchi bozorda savdo hajmlarining ko‘payishi kapital bozorining real sektorni moliyalashtirishdagi rolini kuchaytirmoqda. Bu holat iqtisodiyotda investitsiya manbalarining diversifikatsiyalanishiga xizmat qiladi.

1-jadval.

Moliyaviy bozorlar va ularning asosiy ishtirokchilarining iqtisodiy faoliyati ko‘rsatkichlari (2022–2024 yillar)

№	Moliyaviy bozor / ishtirokchilar	Asosiy ko‘rsatkichlar	2022 yil	2023 yil	2024 yil	O‘sish tendensiyasi
1	Bank sektori	Aktivlar hajmi (YaIMga nisbatan, %)	63,5	67,2	70,1	Barqaror o‘sish
2	Bank sektori	Kredit portfeli o‘sishi (%)	18,4	16,1	14,8	Sekinlashgan, lekin ijobiy
3	Kapital bozori	Bozor kapitallashuvi (YaIMga nisbatan, %)	9,1	11,4	13,2	Tezlashgan o‘sish
4	Kapital bozori	Qimmatli qog‘ozlar savdo hajmi (trln so‘m)	9,8	14,6	19,3	Faollik oshgan
5	Sug‘urta bozori	Sug‘urta mukofotlari hajmi (YaIMga nisbatan, %)	0,9	1,1	1,3	Barqaror o‘sish
6	Sug‘urta bozori	Sug‘urta to‘lovlari ulushi (%)	32,5	35,8	38,6	Samaradorlik oshgan
7	Valyuta bozori	Valyuta operatsiyalari hajmi (mlrd AQSh dollari)	62,4	68,9	74,5	Tashqi savdo faolligi
8	Institutsional investorlar	Aktivlar hajmi o‘sishi (%)	12,3	15,7	18,9	Uzoq muddatli kapital oshgan

Manba: Muallif tomonidan Markaziy bank, moliya organlari va ochiq statistik hisobotlar asosida umumlashtirilgan.

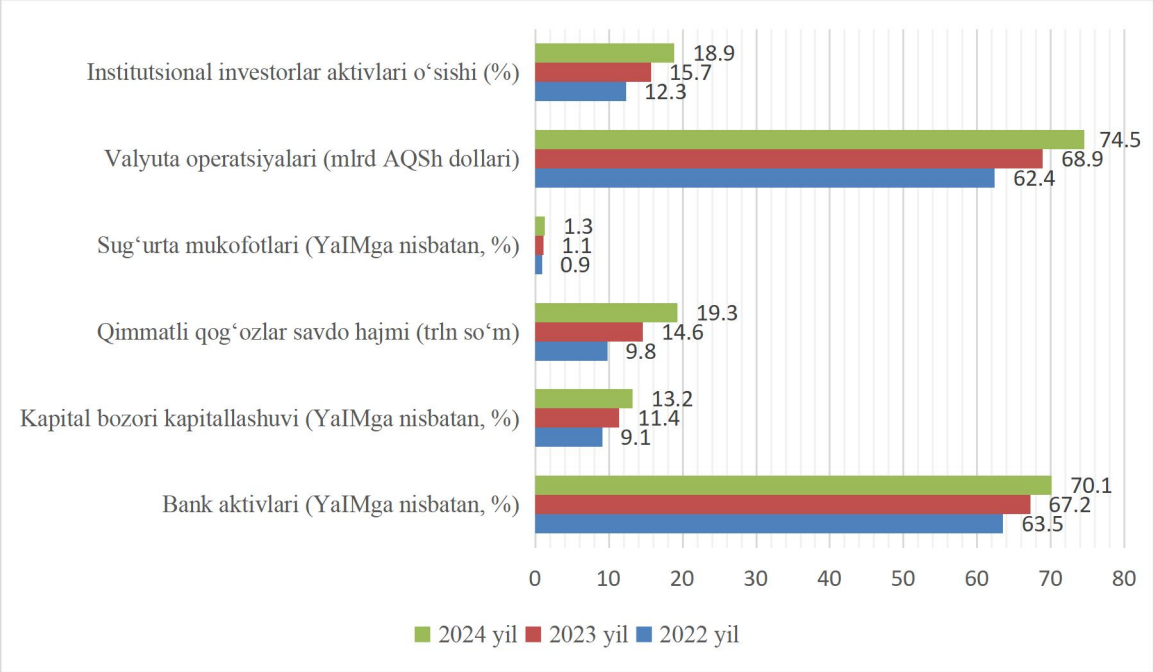
Keltirilgan jadval 2022–2024 yillar davomida moliyaviy bozorlar va ularning asosiy ishtirokchilarining iqtisodiy faoliyatidagi o‘zgarishlarni kompleks tarzda baholash imkonini beradi. Jadvalda bank sektori, kapital bozori, sug‘urta bozori, valyuta bozori hamda institutsional investorlar faoliyati bo‘yicha asosiy makro va mikroiqtisodiy ko‘rsatkichlar aks ettirilgan bo‘lib, ularning o‘sish tendensiyalari aniq ko‘rinadi.

Avvalo, bank sektoriga oid ko‘rsatkichlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2022–2024 yillar davomida bank aktivlarining YaIMga nisbatan ulushi izchil oshib borgan. Bu holat bank tizimining iqtisodiyotdagi moliyaviy vositachilik funksiyasi kuchayib borayotganini anglatadi. Aktivlar hajmining oshishi banklarning resurs bazasi kengayayotganini va ularning iqtisodiy jarayonlarda faolroq ishtirok etayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, kredit portfeli o‘sish sur’atlarining sekinlashuvi moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan ehtiyotkor kredit

siyosati olib borilayotganidan dalolat beradi. Bu holat bank sektorida risklarni boshqarish tizimi takomillashayotganini ko‘rsatadi.

Kapital bozori ko‘rsatkichlari moliyaviy bozorlar tarkibida ayniqsa ijobiy dinamikani namoyon etmoqda. Bozor kapitallashuvining YaIMga nisbatan o‘sishi kapital bozorining iqtisodiyotdagi roli ortib borayotganini bildiradi. Qimmatli qog‘ozlar savdo hajmining keskin oshishi esa aksiyalar va obligatsiyalar bozoriga bo‘lgan talab kuchayganini, investorlar faolligi ortayotganini ko‘rsatadi. Bu holat moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyalanishi, ya’ni bank kreditlariga muqobil ravishda bozor instrumentlari orqali moliyalashtirishning kengayayotganini anglatadi.

Sug‘urta bozori bo‘yicha ko‘rsatkichlar moliyaviy barqarorlikni ta’minlash nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Sug‘urta mukofotlari hajmining YaIMga nisbatan oshishi sug‘urta xizmatlariga bo‘lgan talab ortib borayotganini va aholining moliyaviy xavflarni boshqarishga bo‘lgan e’tibori kuchayayotganini ko‘rsatadi.

1-rasm. Moliyaviy bozorlar va ularning ishtirokchilari iqtisodiy faoliyatining dinamikasi.

Manba: Muallif tomonidan ochiq statistik ma’lumotlar asosida umumlashtirilgan.

Diagrammada 2022–2024 yillar davomida moliyaviy bozorlar va ularning asosiy ishtirokchilari iqtisodiy faoliyatining o‘sish dinamikasi aks ettirilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, barcha asosiy segmentlarda barqaror ijobiy o‘sish kuzatilmoqda.

Xususan, bank sektorida aktivlar hajmining YaIMga nisbatan 63,5 foizdan 70,1 foizgacha oshishi banklarning moliyaviy vositachilik roli kuchayib borayotganini anglatadi. Kapital bozori ko‘rsatkichlarining tez sur’atlarda o‘sishi, ayniqsa bozor kapitallashuvi va qimmatli qog‘ozlar savdo hajmining ortishi moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyalanayotganini ko‘rsatadi.

Sug‘urta bozorida mukofotlar hajmining bosqichma-bosqich oshishi moliyaviy xavflarni boshqarishga bo‘lgan talab kuchayayotganidan dalolat beradi. Valyuta bozoridagi operatsiyalar hajmining o‘sishi tashqi savdo va investitsion faoliyat faollashganini tasdiqlaydi. Institutsional investorlar aktivlarining yuqori sur’atlarda ko‘payishi esa moliyaviy bozorlarning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashda ushbu ishtirokchilarning ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, diagramma moliyaviy bozorlar va ularning ishtirokchilari iqtisodiy faoliyatining izchil rivojlanayotganini, moliyaviy tizimning diversifikatsiyalanib borayotganini va iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashdagi rolini yaqqol namoyon etadi.

Xulosa

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy bozorlar va ularning ishtirokchilari iqtisodiy faoliyati zamonaviy iqtisodiyotda barqaror o‘sishni ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Moliyaviy bozorlar orqali moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi amalga oshirilib, real sektorni moliyalashtirish hamda investitsion jarayonlarni jadallashtirish uchun zarur sharoit yaratiladi.

So‘nggi yillardagi statistik tahlillar bank sektorining moliyaviy vositachilikdagi yetakchi rolini saqlab qolayotganini ko‘rsatdi. Bank aktivlarining YaIMga nisbatan oshib borishi kreditlash va moliyaviy xizmatlar ko‘lamining kengayayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, kredit portfeli o‘sish sur’atlarining nisbatan sekinlashuvi prudensial siyosatning kuchaytirilgani va risklarni boshqarish tizimining takomillashganini anglatadi.

Kapital bozori ishtirokchilari iqtisodiy faoliyatining faollashuvi moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyalanayotganini ko‘rsatadi. Aksiyalar va obligatsiyalar bozorida savdo hajmlarining oshishi hamda bozor kapitallashuvining o‘sishi kapital bozorining real sektorni moliyalashtirishdagi ahamiyati ortib borayotganini tasdiqlaydi. Bu holat moliyaviy tizimning bank kreditlariga haddan tashqari bog‘liqligini kamaytirishga xizmat qiladi.

Sug‘urta va valyuta bozorlaridagi ijobiy dinamikalar moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va tashqi iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlashda ushbu segmentlarning rolini oshirayotganini ko‘rsatdi. Sug‘urta bozorida mukofotlar va to‘lovlar hajmining ortishi moliyaviy xavflarni boshqarish mexanizmlarining rivojlanayotganidan dalolat bersa, valyuta bozorida operatsiyalar hajmining ko‘payishi tashqi savdo va investitsiya jarayonlarining faollashganini anglatadi.

Institutsional investorlar faoliyatining kengayishi moliyaviy bozorlarning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ularning kapital bozoridagi ishtiroki investitsiya oqimlarining barqarorligini oshirib, spekulyativ tebranishlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Takliflar:

1. Moliyaviy bozorlarni institutsional rivojlantirishni jadallashtirish. Moliyaviy bozorlarning samaradorligini oshirish maqsadida ularning institutsional tuzilmasini yanada mustahkamlash zarur. Xususan, bozor infratuzilmasini rivojlantirish, tartibga solish va nazorat mexanizmlarini xalqaro standartlarga moslashtirish moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Bu bozor ishtirokchilari faoliyatining shaffofligini oshirib, investorlar ishonchini mustahkamlaydi.

2. Bank sektorida iqtisodiy faollikni sifat jihatidan oshirish. Bank sektorida kreditlash hajmini oshirish bilan birga, kredit resurslarining samarali va maqsadli yo‘naltirilishini ta’minlash muhimdir. Risklarni boshqarish tizimini kuchaytirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish va raqamli bank xizmatlarini kengaytirish banklarning iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshiradi.

3. Kapital bozorini chuqurlashtirish va diversifikatsiya qilish. Kapital bozorida yangi moliyaviy instrumentlarni joriy etish, aksiyalar va obligatsiyalar bozorini faollashtirish orqali real sektorni uzoq muddatli moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish lozim. IPO va korporativ obligatsiyalar chiqarilishini rag‘batlantirish moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasiga xizmat qiladi.

4. Institutsional investorlar rolini kuchaytirish. Pensiya jamg‘armalari, sug‘urta kompaniyalari va investitsiya fondlarining moliyaviy bozorlardagi ishtirokini kengaytirish

muhim ahamiyatga ega. Ushbu investorlar uchun qulay huquqiy va moliyaviy sharoitlar yaratish bozor barqarorligini oshirib, uzoq muddatli investitsiyalar hajmini ko‘paytiradi.

5. Sug‘urta bozorini rivojlantirish va qamrovni kengaytirish. Sug‘urta bozorida xizmatlar turlarini kengaytirish, majburiy va ixtiyoriy sug‘urta mexanizmlarini takomillashtirish orqali moliyaviy xavflarni boshqarish samaradorligini oshirish zarur. Bu moliyaviy tizimning umumiy barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

6. Raqamli transformatsiyani chuqurlashtirish. Moliyaviy bozor ishtirokchilari faoliyatida raqamli texnologiyalar va moliyaviy texnologiyalarni (fintex) keng joriy etish operatsion samaradorlikni oshiradi. Raqamli savdo platformalari, elektron to‘lovlar va onlayn investitsiya xizmatlari moliyaviy inklyuziyani kuchaytiradi.

Manbalar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmon. – Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi. “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, amaldagi tahrir.
3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosatining asosiy yo‘nalishlari. – Toshkent, 2023–2024 yillar.
4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Moliyaviy bozorlarni rivojlantirish konsepsiyasi**.** – Toshkent, 2023.
5. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Boston: Pearson Education, 2022.
6. Fabozzi F.J. Capital Markets: Institutions, Instruments, and Risk Management. – New York: Wiley, 2021.
7. Ross S.A., Westerfield R.W., Jordan B.D. Fundamentals of Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill Education, 2021.
8. Brealey R., Myers S., Allen F. Principles of Corporate Finance. – New York: McGraw-Hill Education, 2020.
9. Damodaran A. Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset. – Hoboken: Wiley, 2021.
10. OECD. Financial Markets, Insurance and Pensions: Digitalisation and Finance. – Paris: OECD Publishing, 2022.